

Микола Степаненко

З ІСТОРІЇ ТА СЬОГОДЕННЯ ОДНІЄЇ ПИТОМОЇ ОЗНАКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті схарактеризовано функціональний потенціал прийменниково-відмінкових форм «в Україні», «в Україну», «на Україні», «на Україну», з'ясовано екстра- й інтралінгвальні чинники, які визначають їхню нормативність/анормативність, актуальність/неактуальність на різних етапах розвитку української літературної мови. Основний аналіз синтаксичних структур із прийменниками на *і* в та іменником *Україна* у формі місцевого і знахідного відмінків здійснено крізь призму сучасних українсько-російських відносин.

Ключові слова: прийменниково-іменникові форми «в Україні», «в Україну», «на Україні», «на Україну»; лексеми – найменування острівних і неострівних держав; питома ознака української мови; мовна практика Тараса Шевченка.

«Усі слов'янські мови, – наголошував В. М. Русанівський у колективній монографії, присвяченій історії звукової системи української мови, – мають багато спільного в своїй структурі, протиставляючись іншим сім'ям індоєвропейських мов: балтійським, германським, романським, італійським, індо-іранським та ін. Чим далі йти в глибину віків, тим більше можна виявити спільних рис, які мали колись усі слов'янські мови» [4, с. 52]. Водночас кожній мові притаманні специфічні ознаки, виформування яких здійснюється двома шляхами: «...завдяки розвитку певних спільнослов'янських особливостей в ізоляції від інших представників слов'янської мовної групи і внаслідок набуття певних рис шляхом контактування з іншими слов'янськими мовами» [4, с. 55]. Щодо окремих ознак, то вони стосуються різних рівнів її, головно фонетичного та граматичного. Ідеться передусім про перехід етимологічних *о*, *е* у відкритому складі в *і* в закритому складі (*стола* – *стіл*, *копя* – *кінь*), уживання звука *і* на місці колишнього специфічного дифтонга *іе*, який на письмі позначався літерою *ѣ* (*ліс*, *дід*), утрата м'якості приголосних перед *е*, *и* (*весело*, *косили*), збереження м'якості *ц* (*кінець*, *холодець*), а також закінчень *-ою*, *-єю* в орудному відмінку однини іменників жіночого роду (*ногою*, *палицею*) та *-мо* в дієсловах І особи множини теперішнього часу й частково наказового способу (*несемо*, *веземо*, *несімо*

[*несім*], *везімо* [*везім*]), закріплення флексії *-ові*, *-еві* в давальному відмінку однини іменників чоловічого роду (*синові*, *коневі*), утворення стягнених форм прикметників жіночого й середнього роду в називному і знахідному відмінках однини та множини (*біла*, *біле*, *білу*, *білі*, *сине*, *синю*, *сине*, *сині*). Осібний розряд у словниковому складі становлять власне українські лексеми, які функціонують поряд зі спільнослов'янськими, праслов'янськими й запозиченими (*водень*, *кисень*, *мрія*, *перекотиполе*).

3-поміж унікальних рис, «від віків притаманних нашій мові» [7, с. 228], – і такі, як збереження старого індоєвропейського *-р* у кінці складу (*матір*), суфікси *-інь*, *-ощ*, *-енк* (*далечинь*, *солодощі*, *поштаренко*), префіксовані утворення *якнай-*, *щонай-* (*якнайкращий*, *щонайгірше*), повторюваний префікс *по-* (*поповісти*, *попоходити*), займенники, прислівники із префіксоїдами *будь-*, *казна-*, *хтозна-* (*будь-хто*, *хтозна-чий*, *будь-коли*, *казна-де*), прислівники з часткою *не* (*де-не-де*, *коли-не-коли*), пестливі форми прислівників (*поволеньки*, *тепереньки*, *тутечки*, *недалечко*), синтетичний майбутній час дієслів недоконаного виду (*роби-тиму*, *ходитиму*), функціонування сполучника *що* в синтаксичних конструкціях на взірць книжки, *що по них писано*, *земля*, *що він її продав* та ін. [13].

Поданий перелік одиниць не вичерпує всіх специфічних ознак, які «українська мова <...> знає» і «яких не знають інші мови» [7, с. 227]. Навпаки, ці ознаки сьогодні, коли закономірний і вкрай потрібний процес дистанціювання від російської мови досить відчутно заявляє про себе, відновлюють свої втрачені позиції на різних мовних рівнях. Ідеться насамперед про переструктурування граматичних і словотвірних парадигм, оновлення мовноетикетних моделей, реанімування, демаркування лексичного, лексико-семантичного корпусу, упорядкування і стандартизацію галузевої лексики й про інші важливі проблеми нормування, які має невідкладно розв'язувати академічна лінгвістична

© М. Степаненко, 2015

наука, збагачуючи цим самим прикладне мовознавство.

Сучасні зміни в ділянці мовних норм спричинені дією тісно переплетених і взаємозумовлених інтра- й екстралінгвальних чинників, причому останні можуть перебирати на себе ідентифікувальні, інформативно-характеризувальні функції. Конкретний приклад: повернення до активного вжитку негативно конотованих ще два десятиліття тому лексем і словосполучень на взірць *бандерівець, мазепинець, петлюривець, унівець, націоналіст, греко-католик, тризуб, синьо-жовтий (жовто-синій) прапор, самостійна Україна, Українські січові стрільці, Організація українських націоналістів, Українська повстанська армія* мотивоване не мовними змінами в усьому їхньому багатоярусному представленні, а політичними, соціальними, ідеологічними настановами, новітніми процесами націотворення, зрештою, новим українським ренесансом, що настав після розпаду СРСР й уможливив розбудову та утвердження суверенної, незалежної, правової, європейської Української держави, наповнення українського мовного середовища новим ресурсом.

На сьогодні виняткової актуальності набуває виявлення специфічних ознак на тлі національно-мовної картини світу.

До системи іманентних явищ сучасної української мови, що переживають процеси самовідновлення, репрезентують важливі суспільно-політичні трансформації й дають потужний стимул ідеям національної ідентичності, належать сполуки, утворені за участю найзнаковішого для нашої держави оніма – *Україна* та прийменників *на, в* із місцевим і знахідним відмінками. Просторові конструкції *«на Україні»* і *«в Україні»*, *«на Україну»* і *«в Україну»* різняться семантичною наповненістю: перші передають значення ‘реалізація дії в межах оточеного кордонами простору’, другі – ‘напрямок руху в межі оточеного кордонами простору’. Пор.: *Давно колись те діялось / У нас на **В**країні – Не заревуть в **У**країні / Вольнії гармати; А може, тихо за літами / Мої мережані сльозами* (думи – М. С.) / *І долетять коли-небудь / **На** **У**країну... – Пішов би я в **У**країну, / Пішов би додому* (Т. Шевченко). У контексті національно-мовної картини світу ці конструкції різнобічно досліджували І. Слинько [12, с. 46–58], І. Огієнко [7, с. 211–227] та ін. Заслуга митрополита Іларіона полягає в тому, що він удокладнено з’ясував з позиції діакронії мовні й позамовні причини багатолітнього вживання структури *«на Україні»*

замість природної для нашої мови прийменниково-відмінкової форми *«в Україні»*.

Метою пропонованої розвідки є аналіз функціонального потенціалу структур з онімом *Україна* у формі місцевого й знахідного відмінків та прийменників *на, в* як однієї з питомих граматичних одиниць української мови крізь призму непростих, періодами агресивно-ворожих українсько-російських відносин доби незалежності.

Нині дискутується на загально- й міждержавному рівнях питання про те, якій із форм – *«на Україні»*, *«в Україні»* чи *«на Україну»*, *«в Україну»* – віддати перевагу. Який статус – безальтернативної чи альтернативної мовної норми – слід закріпити за тією або тією прийменниково-іменниковою формою. У радянську добу нормативною вважалася структура з прийменником *на*. Траплялися – й нерідко – у художньому та публіцистичному дискурсах конструкції із прийменником *в* та іменником *Україна* в місцевому й знахідному відмінках. У російській граматичній традиції, яку силоміць було перенесено в український лінгвістичний простір, структуру *«на Украине»* трактують як виняток із такого правила: «С административно-географическими наименованиями употребляется предлог *в*, например: *в городе, в районе, в области, в республике, в Сибири, в Белоруссии, в Закавказье*. Сочетание *на Украине* возникло под влиянием украинского языка (ср.: *на Полтавщине, на Черниговщине*) и поддерживается выражением *на окраине*» [10, с. 263]. Правило з цим винятком переходить із підручника в підручник, запозичується з довідника в довідник.

Синтаксичну структуру з прийменником *на* та онімом *Україна* не можна вважати продуктом радянського періоду. Вона, твердить історик мови І. І. Слинько, побутувала ще в давньоруських пам’ятках. «Однак слід мати на увазі, – уточнює цей учений, – що позиції звороту *на* + місцевий у пам’ятках XVII–XVIII ст. насправді були не такі міцні, як можна гадати. Справа в тому, що хоч уживання звороту *на* + місцевий у пам’ятках другої половини XVII–XVIII ст. і посилювалося, але досить однобоко, за рахунок обмеженої кількості назв. Більшість іменників типу *Россія, Полща, Литва, Італія, Африка, Греція, Єгипет* у давньоукраїнських пам’ятках послідовно виступають з прийменником *в* (*у*). Навіть таку назву, як *Русь*, яка в новій українській мові вживається, головним чином, з прийменником *на*, давньоукраїнські пам’ятки фіксують майже тільки з прийменником *в* (*у*). Але

слово *Україна* становить виняток з цього правила. Це чи не єдина назва, яка частіше виступає з прийменником *на*, ніж в *(у)*. Порівняйте:

А на Украинѣ Козаки броили (Львів. л., 258); На Вкраинѣ рѣки зафарбувались отъ кровѣ людскои (Хм. л., 78); Тая саранча зазимовала на Украинѣ (Літ. Сам., 17) тощо, усього 58 випадків, в той час як з прийменником *в (у)* ми зафіксували всього 10 випадків [12, с. 49–50]. Іван Огієнко висловлює іншу думку: у пам'ятках XVII–XVIII сс. форма «*в Україні*» була звичайною. Нею рясніли універсали гетьмана Богдана Хмельницького, універсали й епістоли Івана Мазепи. Навіть «цар Петро I в листах до Мазепи звичайно писав „*в Украине*»» [7, с. 221–223]. Звуження функціонального простору структури, що постала на базі прийменника *в* та словоформи *Україна*, може бути пояснене передусім причинами екстралінгвальними, а вже потім – власне мовними.

Мовознавці неоднозначно трактують конкуренцію, яка охопила сполуки «*на Україні / в Україні*» й «*на Україну / в Україну*». Леонід Булаховський (точніше, Юрій Шевельов¹) розрізнення вживання прийменників *на* і *в (у)* в конструкціях «*в Грузії*, але *на Україні*» підводить під фразеологічну базу. «Деталізація цього, – наголошено в «Курсі сучасної української літературної мови», – справа фразеології» [5, с. 88].

І. І. Слинко погоджується з тим, що в «наш час зворот *на Україні* перетворився на певну фразеологічну формулу», і водночас робить таке уточнення: першопричиною для слововживання «*на Україні*» було «те слово, від якого утворилася назва *Україна*, тобто іменник *окраїна*. Як назва певного відкритого простору іменник *окраїна* з'єднувався з прийменником *на* (*на окраїні*, а не *в окраїні*). Перетворившись на назву країни, він зберіг цю синтаксичну рису. Звідси більший нахил слова *Україна* до прийменника *на*» [12, с. 50–51]. Появу конструкцій «*в Україні*» цей дослідник пояснює усталеною в українській і російській мовах закономірністю вживання назв країн із прийменником *в (у)*.

«Традиція незалежного мислення „в Україні”», переконує Іван Огієнко, ні в якій періоді історії України й української мови довго не

¹ Ю. Шевельов, ім'я якого заборонено було навіть згадувати в радянський час, є автором розділу «Просте речення», що ввійшов до 2-томного «Курсу сучасної української літературної мови». Л. Булаховський опрацював цей розділ за матеріалами Інституту мовознавства Академії наук УРСР і без указівки на авторство опублікував його [5, с. 5–141].

трималася [7, с. 223]. З особливим цинізмом вона була поруйнована в «добу русифікації» (1917–1923 рр.) й «добу комунізації» (з 1933 до кінця 80-х рр.) [6, с. 198–216]. Мовознавців 1930-х років, «які забороняли вживати зворот на Україні, дозволяючи тільки зворот в Україні», оголосили «ворогами народу», звинувативши їх у тому, що йшли проти історичної тенденції, витвореної в українській мові [12, с. 50]. Ця тенденція оперта на такі справді переконливі аргументи: сполука «*на Україні*» широко представлена у фольклорі, її активно використовували творці нової української літературної мови – Олекса Стороженко, Петро Гулак-Артемівський, Євген Гребінка, Григорій Квітка-Основ'яненко, Пантелеймон Куліш, Іван Франко, Іван Нечуй-Левицький, Михайло Драгоманов і, нарешті, сам Тарас Шевченко. Заперечити цього, звичайно, не можна, однак є всі підстави твердити й про інше: поряд із синтаксичною структурою «*на Україні*» побутувала прийменниково-відмінкова форма «*в Україні*»: *Чи є ж де жити так гарненько, як в тій Україні?* (П. Гулак-Артемівський), *Українці в Україні всі загомонять* (Є. Гребінка), *Лучалося мені навідуватися у рідну Україну* (О. Стороженко) (див.: [7, с. 223–224]). Яскраво відображає цю закономірність мовна практика автора «Кобзаря». Про паралельне вживання конструкцій «*на Україні*», «*в Україні*» в поетичному дискурсі основоположника нової української літературної мови цінні відомості знаходимо в дослідженнях Івана Огієнка [7, с. 224–226], Петра Одарченка [8] та ін. У праці «Словосполучення „на Україні”» останній наводить таку статистику: «Місцевий відмінок іменника «Україна» з прийменником «на» вживається 46, а з прийменником «в» – 25 разів» [8, с. 49]. Іван Огієнко оперує іншими даними: синтаксичну структуру *в Україні* використано 33 рази, а *на Україні* – 42 рази [7, с. 224]. Результати нашої суцільної вибірки, здійсненої на матеріалі унікального видання «Кобзаря», яке «не лише містить поетичний спадок світоча української поезії, а й на сьогодні є найповнішим зібранням Шевченкових творів без будь-яких цензурних вилучин, до того ж із різними авторовими варіантами, які теж мають неабияку мистецьку цінність» [14, с. 5], демонструють інші кількісні показники: конструкція «*на Україні*» вживається 33 рази, а «*в Україні*» – 27 разів. Їхнє функціонування не завжди мотивоване семантичними, функціонально-стилістичними, версифікаційними або якимись іншими потребами. Нерідко тра-

пляється, що воно носить стихійний характер: поет «міг обернути» одну форму на іншу «без суперечностей з вимогами ритму своєї мови» [7, с. 225]. Пор. у цьому зв'язку такі приклади: *...давно колись було / Межи садами, при долині, / Таки у нас, на Україні, / Було те Божеє село; Давно колись те діялось / У нас на Україні і Я й тут чужий / одинокий / І на Україні / Як сирота, мій голубе, / Як і на чужині; Чи є кращий на сім світі* (син. – М. С.), *На всій Україні; Недавно, недавно, у нас в Україні / Старий Котляревський отак щебетав; Якось недавно довелось / мені заїхати в Україну, / У неї найкраще село, / У неї, де мати повивала / Мене мало...*

Синтаксичні структури на позначення місця дії й напрямку руху (фінішу) з прийменником *на* та онімом *Україна* у формі знахідного або місцевого відмінків, на думку Івана Огієнка, слід кваліфікувати як аномативні: «Хто говорить «на Україні», – такий присуд знаходимо в його праці «Наша літературна мова», – той не вважає її самостійною... Польща й Москва створили залежницьке «на Україні». Через те, що Україна довгий час мислилася як частина Польщі, чи пізніш Росії, до неї традиційно сильно причепилося вже по XIV віці підлегле *на*. Дійсно, поляк зі свого державного погляду завжди скаже: *в Польщі на Українє*. Так само скаже росіянин: *в Росії на Українє*» [7, с. 219–220]. «Коли ми говоримо «на Україні», – висновує автор щойно цитованої праці, – то це значить, що ми Україну вважаємо частиною якоїсь іншої держави, в склад якої вона входить несамостійною; і навпаки, говорячи «в Україні», мислимо Україну незалежною правовою цілісністю, окремою державою...» [7, с. 221].

Настанова митрополита Іларіона про нехайне забуття «недержавницької форми „на Україні“», що приховує в собі «захватницький імперіалізм» [7, с. 226], стала сприйматися як керівництво до дії після того, як «добу української літературної мови під советами» (див. [4, с. 198–216]) змінила, починаючи з 90-их рр. ХХ ст., доба її суверенності, або незалежності. Принагідно наголосимо, що нам треба взяти на озброєння й такий наповнений глибинним змістом посил цього великого українця: «Форма «на Україні» не свідчить про наше минуле добре. Воно аж надто ясно показує, що ми міцно забули про державність та незалежність України... Не забуваймо, що мова росте разом з народом і сильно відбиває в собі його історичну долю!» [7, с. 221]. Активне функціонування цієї

прийменниково-відмінкової форми в поетичному контексті Тараса Шевченка замість очікуваної «*в Україні*» – це одна з тих «рідкісних деталей», які відрізняють його синтаксис від сучасної нам української літературної мови, одна з особливих одмінностей між власною мовою Великого Кобзаря й пізнішою літературною в ділянці синтаксису [1, с. 18, 19].

У час нового українськомовного ренесансу, що своїм початком сягає другої половини 80-х років ХХ століття, «недержавницькі, підлеглі форми» «*на Україні*», «*на Україну*» не витримали конкуренції з боку «державницьких форм» «*в Україні*», «*в Україну*». У максимальному короткому терміні останні фактично почали претендувати на статус безальтернативної норми, маючи на це повне право: прийменник *в/у* сполучається з назвами неострівних держав (Грузія, Вірменія, Англія, Франція), а прийменник *на* – з найменуваннями острівних держав (Кіпр, Куба), територій, географічних областей як складників держав, географічних і промислово-географічних районів (Київщина, Поділля, Харківщина, Донбас, Кубань, Колима), конкретних регіонів або місцевостей, що є номінуваннями сторін світу (Далекий Схід, Північ). Пор.: *Вони ... зупинилися в Північній Америці* (І. Драч), *Вони летіли з Америки в Німеччину* (І. Багрянний); *Вони були не раз на Кубі* (П. Загребельний), *Дипломатові не хотілося летіти на Цейлон* (Ю. Щербак), *Він довго прожив на Далекому Сході* (В. Собко), *Письменники <...> поїдуть на Полтавщину* («Літературна Україна»). «Назви держав, – процитуємо ще одне засадниче лінгвістично-соціолінгвістичне положення концепції Івана Огієнка, – це окреслена границями мовна цілісність, тому місцевий чи знахідний відмінок логічно може бути тільки з *в*, ніколи з *на*, бо воно при цьому було б мовною нісенітницею. Наприклад: *він живе на Франції* (це визначало б *над Францією*)» [5, с. 219].

На підтвердження сказаного про динаміку граматичної норми на рівні прийменниково-відмінкових форм «*в Україні*», «*на Україні*», «*в Україну*», «*на Україну*» подамо результати суцільної вибірки, здійсненої на матеріалі діарійного дискурсу видатного українського майстра слова О. Гончара, який активно, свідомо й толерантно впливав на формування мовних норм у другій половині ХХ століття. Об'єктом спостережень стали три томи щоденникових записів [2], що охоплюють понадпіввікову історію (червень 1943 – липень 1995 рр.):

Джерело дослідження (роки)	Обсяг досліджуваного матеріалу (кількість слововживань)	Частота вживання конструкцій (абсолютна кількість, у %)			
		на Україні	в Україні	на Україну	в Україну
«Щоденники» Том 1 (1943–1967)	101 956	17	8	2	0
		68 %	32	100 %	0
«Щоденники» Том 2 (1968–1983)	172 269	26	15	16	0
		63 %	37	100 %	0
«Щоденники» Том 3 (1984–1995)	184 475	33	78	23	22
		30 %	70	51 %	49
Усього	458 700	77	103	41	22
		43 %	57	65 %	35

Як бачимо, до середини 1980-х років домінували форми з прийменником *на* та іменником у формі локатива й акузатива. У 1990-х роках ситуація різко змінилася: функціональної активності набувають прийменниково-субстантивні форми «в Україні», «в Україну». Пред-

ставимо наведені вище статистичні відомості, що стосуються насиченого великими змінами, спрямованими на оновлення життя країни, десятиріччя – 1985–1995, у такому хронологічно конкретизованому вигляді:

Обсяг досліджуваного матеріалу	Рік щоденникового запису	Частота вживання конструкцій							
		Абсолютна кількість		У %		Абсолютна кількість		У %	
		на Україні	в Україні	на Україні	в Україні	на Україну	в Україну	на Україну	в Україну
165 984 слововживань	1985	3	1	75 : 25		1	1	50 : 50	
	1986	2	6	25 : 75		3	1	75 : 25	
	1987	3	4	43 : 57		1	4	20 : 80	
	1988	0	9	0 : 100		1	1	50 : 50	
	1989	5	6	45 : 55		3	2	60 : 40	
	1990	4	6	40 : 60		3	1	75 : 25	
	1991	6	6	50 : 50		1	0	100 : 0	
	1992	4	5	44 : 56		1	1	50 : 50	
	1993	3	11	21 : 79		5	1	83 : 17	
	1994	2	10	17 : 93		2	3	40 : 60	
	1995	1	11	8 : 92		0	4	0 : 100	
	Усього	33	75	31 : 69		21	17	55 : 45	

На динаміку мовних норм, про які йдеться в статті, впливають інтра- й екстралінгвальні чинники. Що ж до перших, то це утрадиційне на в українській і російській мовах лексико-семантична селекційність на рівні прийменника *в/у* й іменників – назв неострівних держав, яку досить влучно схарактеризував Іван Огієнко: «Географічна мовна логіка міцно встановила, що в місцевому (на питання де?) чи в знахідному (на питання куди?) відмінках при назвах держав уживаємо тільки **в**: в Німеччині, в Туреччині, в Росії, в Польщі, в Румунії, в Англії, у Франції, в Швеції, в Бельгії, в Греції, в Японії, у Фінляндії, в Швейцарії, в Італії та ін. І завжди тільки так» [7, с. 219]. Митрополит Іларіон чи не найточніше проінтерпретував дію позамовних чинників: «Зміна політичних умов звичайно тягне за собою й зміну окремих мовних виразів» [7, с. 227]. Твердження про те, що «вираз «на Україні» сильно в нас прищепився і став традиційний, тому міняти його на «в Україні» не треба <...> не витримує глибинної критики. Ми ж століття жили, мало думаючи про самостійність, але, не дивлячись на свою традицію в цьому, року 1917-го здобули собі самостійність, поки що змінилась наша традиція і наше політичне настановлення, а це логічно тягне за собою й зміну традиційного «на Україні» на нове, достосоване до мовних умов: «в Україні»...» [7, с. 226–227].

Не прислухатися ще до одного патріотичного гасла Івана Огієнка – «Тепер цю невідповідну й застарілу форму «на Україні» час би вже не вживати!» [7, с. 227] – це справді-таки «не визнавати правності незалежності України, не визнавати й свого III Універсалу 1918 року, що її такою визнав» [7, с. 221], а натепер ігнорувати «Декларацію про державний суверенітет України», «Акт проголошення незалежності України», Помаранчеву революцію, Революцію Гідності й інші завоювання, грішити перед Небесною Сотнею.

Одним із досягнень української мови в добу незалежності є те, що «правно окреслене державницьке *в*» витіснило «підлегле, недержавницьке *на*». Цю тенденцію – з розряду найпатріотичніших – підхопили й російськомовні видання в Україні: «Известия в Украине», «Аргументы и факты в Украине», «Комсомольская правда в Украине» та ін. Зовсім іншу позицію зайняли антиукраїнські сили. Вони трактують прийменниково-відмінкові форми «*в Україні*», «*в Україну*» як некоректні з мовознавчого погляду, політично заангажовані, прискіпливо дошуковуються в них «ідеологічно образливого сенсу» [14, с. 6]. Жорстку лінгвістичну непокору чинить Росія. Цей спротив слід розцінювати як лінгвістичну агресію сусідньої держави про-

ти України, лінгвістичну відмову визнати існування нашої держави, тобто відмову українцям на право державності.

Аналізовані національно конотовані конструкції по-своєму яскраво заманіфестовують відносини між Україною та Росією після розпаду радянської імперії. На початку 1990-х років синтаксична структура «*в Україні*» активно входила в офіційно-діловий стиль російської мови на території Російської Федерації: діяло «Посольство Российской Федерации *в Украине*», призначався і звільнявся «Чрезвычайный Посол Российской Федерации *в Украине*». До того часу, як главою Росії став Володимир Путін, «усі без винятку документи, розміщені на сайті президента цієї держави, використовували форму «*в Україні*». Починаючи з 5 квітня 2004 року, переважна більшість офіційних документів (1963 документи із 1974, або 99,4%) використовують форму „на Украине”» [3]. Винятко становлять ті з них, які безпосередньо стосуються української сторони.

Як не дивно, але на цей час у «Справочнике по правописанию и литературной правке» Д. Е. Розенталя подано видозмінену інформацію про конструкцію «*в Україні*»: «С административно-географическими наименованиями употребляется предлог *в*, например: *в городе, в районе, в области, в республике, в Сибири, в Белоруссии, в Закавказье, в Украине* (виділення наше. – М. С.)» [11, с. 291].

Доречно нагадати тим, хто забув, що конструкція «*в Украине*», «*в Украину*» здавна закріпилася в російській мові. Це можна легко довести з поміччю Олександра Пушкіна, Миколи Гоголя, Льва Толстого, Антона Чехова та інших письменників і державних діячів: *Незатно Карл поворотил /и перенес войну в Украину; Мазепы враг, наездник пылкий, / Старик Палей из мрака ссылки / В Украину едет в царский стан* (А. Пушкин, «Полтава»), *Порядку нет в Украине: полковники и есаулы грызутся, как собаки, между собою* (Н. Гоголь, «Страшная месть»), *Багратион долго не присоединяется (хотя в этом главная цель всех начальствующих лиц) потому, что ему кажется, что он на этом марше ставит в опасность свою армию и что выгоднее всего для него отступить левее и южнее, беспокоя с фланга и тыла неприятеля и комплектуя свою армию в Украине* (Лев Толстой, «Война и мир»), *Итак, я еду в Украину, а Вы, крокодил, остаетесь в тундре* (А. Чехов, «Письмо И. Леонтьеву»).

Російський письменник Віктор Пелевін на своїй сторінці у Фейсбуці пише, що сполука «*на Украине*», яку на його батьківщині намагаються кваліфікувати нормативною і єдино можливою, засвідчує «неуважительное отношение

росийских властей к независимости Украины, которые до сих пор считают Украину не государством, а территорией» [9].

Різномір у вживанні синтаксичних сполук «в Україні / на Україні», «в Україну / на Україну», що запанував у російській мові, змусив Юрія Шеляженка, видавця й редактора всеукраїнської газети «Правдоискатель» («Правдошукач»), яка надходить до читачів трьома мовами (і російською також), звернутися до Інституту російської мови імені В. В. Виноградова Російської академії наук з інформаційним запитом «О правильности употребления предлога «в» с географическим названием государства Украина в соответствии с грамматикой русского языка» (документ від 12 січня 2009 року):

«В связи с обращением читателей <...> прошу Вас разъяснить правила употребления предлога «в» с географическим названием государства Украина» [15].

Найвища лінгвістична інституція Росії не поспішала з відповіддю. Автор запиту майже через три місяці – 7 квітня – надіслав скаргу до президії Російської академії наук, але реакція була та сама. 31 липня він осмілився потурбувати самого президента Росії – і безрезультатно. 25 вересня старший науковий співробітник Інституту російської мови О. М. Грунченко надала таку, м'яко кажучи, не позбавлену політичного забарвлення відповідь стосовно правильності вживання прийменників *в* і *на* зі словом (звернімо увагу, що в запиті йшлося не про слово, а про географічну назву держави *України*) *Украина*:

«С названиями административных единиц – государств, областей, районов, штатов, городов, сел и т. п. в конструкциях со значением места в современном русском языке употребляется предлог «в»: *В Чехословакии, в Московской области, в Дмитровском районе, в Иллинойсе, в Торжке*.

Предлог «на» встречается в относительно немногочисленных сочетаниях: *на Орловщине, на Брянщине, на Украине*. Именно форма *на Украине* являлась единственной нормативной до 1992 г.

Но в 1993 г. Правительство Украины потребовало признать нормативными для русского языка варианты *в Украину* (соответственно *из Украины*). Это, по мнению Правительства Украины, позволило бы разорвать неприемлемую для независимого государства, этимологическую связь конструкций «на Украине» и «на окраине», отражающую, с точки зрения патриотически настроенных лингвистов, великодержавное пренебрежение со стороны России и русских. Украина таким образом получила бы лингвистическое подтверждение

своего статуса независимого государства, а не подчиненного региона (по аналогии с другими наименованиями независимых государств – *в Германии, в Швеции, в Японии*).

Однако путь вводимого исключительно по политическим соображениям в речевую практику варианта оказался отнюдь не простым.

С одной стороны, в текстах, предназначенных для адресатов-украинцев, можно идти навстречу их пожеланиям и употреблять, следуя принципам корректности, форму с предлогом «в». В таком случае, как отмечает академик В. Г. Костомаров, «приходится мириться и с самым наивным политическим и национальным мышлением: есть вещи выше неприкосновенной чистоты литературно-языкового канона». Именно поэтому в официальных документах, касающихся взаимоотношений России и Украины, зачастую предпочитается «в» и «из».

С другой стороны, в устной разговорной речи, а в периоды явного охлаждения межгосударственных отношений и в публицистике, сохраняется традиционная литературная норма – *жить на Украине, приехать с Украины*.

Таким образом, в современном русском языке сосуществуют традиционная литературная норма с предлогом «на» и относительно новая, вводимая из соображений политкорректности по просьбе Украины – с предлогом «в». Выбор формы в каждом конкретном случае должен осуществляться говорящим (пишущим) с обязательным учетом условий общения» [15].

Цей принизливий для України документ-відповідь виходить за лінгвістичні береги, він зорієнтований на ту тональність, яку задає чинний гарант російської Конституції Володимир Путін і яку підтримує экс-президент Дмитро Медведєв, заявляючи: «Это там у них «в Украине», а у нас «на Украине» говорят. Это отвечает нормам русского языка» [16]. Він, зрозуміло, крокує в ногу зі своїм попередником і наступником. А господар Кремля зухвало ігнорує «державницьку форму» «в Україні», бо для нього «Украина – недогосударство», бо його найзаповітніша мета – відродити Російську імперію з колишніми її територіями. Досить промовисту статистику про використання президентом Росії прийменника «в» із хоронімом *Україна* подав його экс-радник Андрій Іларіонов: 2002 рік – 87,5%, 2007 – 70%, 2009 – 46,4%, 2012 – 15,4%, 2013 – 9,1%, 2014 – 8,2% випадків [3]. І тут мимовіль спадають на думку майже півтора столітньої давності пророчи поетичні рядки Федора Тютчева: «*Умом Россию не понять, / Аршином общим не измерить: / У ней особенная статъ – / В Россию можно только верить*».

В українській мові конструкції «в Україні», «в Україну» повернулися до розряду питомих

граматичних явищ, до того ж обарвлених патріотичним змістом. У російській мові вони опинилися з-поміж негативно маркованих засобів мови і трактуються як витівка патріотично налаштованих українських лінгвістів. І це аж ніяк не випадково – боротьба за самостійність і незалежність України триває, і на мовному фронті також.

Література

1. Булаховський Л. А. Питання походження української мови / Л. А. Булаховський. – К. : Вид-во АН УРСР, 1956. – 220 с.
2. Гончар О. Т. Щоденники : у 3-х т. / Гончар Олександр ; упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу В. Д. Гончар. – К. : Веселка, 2008. – Т. 1 (1943–1967). – 2008. – 456 с. ; Т. 2 (1968–1983). – 2008. – 608 с. ; Т. 3 (1984–1995). – 2008. – 648 с.
3. Илларионов А. «В» или «на» Украине. Как говорит Путин [Электронный ресурс] / Андрей Илларионов. – Режим доступа : <http://nv.ua/opinion/illarionov/v-ili-na-ukraine-kak-govorit-putin-43008.html>. – Название с экрана, 01.11.2015.
4. Історія української мови: фонетика / ред. кол. : В. В. Німчук, М. А. Жовтобрюх, В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1979. – 368 с.
5. Курс сучасної української літературної мови / за ред. Л. А. Булаховського : в 2 т. – К. : Рад. школа, 1951. – Т. 2. – 408 с.
6. Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / І. Огієнко. – К. : Либідь, 1995. – 296 с.
7. Огієнко Іван (Митрополит Іларіон). Рідна мова / І. Огієнко / упоряд., авт. передмови та коментарів М. С. Тимошик. – К. : Наша культура і наука, 2010. – 436 с. (Бібліотечна серія фундації ім. митрополита Іларіона (Огієнка) «Запізніле вороття». Серія 2. «Зарубіжні першодруки». Том 8).
8. Одарченко П. Словосполучення «на Україні» / П. Одарченко // Українська мова і література в школі. – 1993. – № 5–6. – С. 49–52.
9. Пелевин Виктор. Запис у Facebook, 20 березня 2014 [Электронный ресурс] / Виктор Пелевин. – Режим доступа : <https://www.facebook.com/plvnpv/posts/637757279629888>. – Название с экрана, 20.03.2014.
10. Розенталь Д. Э. Справочник по правописанию и литературной правке: для работников печати / Д. Э. Розенталь. – Изд. 3-е, испр., доп. – М. : Книга, 1978. – 336 с.
11. Розенталь Д. Э. Справочник по правописанию и литературной правке / под. ред. И. Б. Голуб / Д. Э. Розенталь. – Изд. 16-е. – М. : Айрис-пресс, 2012. – 368 с.
12. Слинко І. І. Дослідження з історичного синтаксису української мови за пам'ятками XIV–XVIII ст. : (місцево-просторові звороти) / І. І. Слинко. – Л. : Вид-во Львів. ун-ту, 1968. – 112 с.
13. Тищенко К. Всеслов'янськість мови українців : оглядовий нарис / Костянтин Тищенко // Український тиждень. – 2012. – № 39 (256). – С. 22–64.

14. Шевченко Т. Кобзар / Тарас Шевченко. – Х. : Школа, 2014. – 576 с.

15. Шеляженко Ю. Институт русского языка признал, что говорит «в Украине» – грамотно! [Электронный ресурс] / Юрий Шеляженко. – Режим доступа : <http://blog.liga.net/user/sheliazhenko/article/3187.aspx>. – Название с экрана, 01.11.2015.

16. Шестакова О. Где живут украинцы: «на Украине» или «в Украине»? [Электронный ресурс] / О. Шестакова // Комсомольская правда в Украине. – 2011. – 5 августа. – Режим доступа : <http://kr.ua/politics/294342-hde-zhyvut-ukrayntsya-na-ukrayne-uly-v-ukrayne>. – Название с экрана, 01.11.2015.

Mykola Stepanenko

FROM THE HISTORY AND PRESENT OF ONE SPECIFIC FEATURE OF THE UKRAINIAN LANGUAGE

The article defines the functional potential of prepositional-case forms “в Україні” (“in Ukraine”), “в Україну” (“into Ukraine”), “на Україні” (“in the Ukraine”) and “на Україну” (“to the Ukraine”); the intralinguistic and extralinguistic factors which determine their normativity/non-normativity, relevance/irrelevance during the different stages of the development of the Ukrainian literary language are figured out. The main analysis of syntactic structures with prepositions “на” (on) and “в” (in) and the noun “Україна” in the form of locative and accusative cases was carried out through the prism of current Ukrainian-Russian relationships.

Keywords: *prepositional and noun forms “in Ukraine”, “into Ukraine”, “in the Ukraine” and “to the Ukraine”; the names of the states as lexical units; peculiar features of the Ukrainian language; Taras Shevchenko’s language practice.*

Николай Степаненко

ИЗ ИСТОРИИ И СОВРЕМЕННОСТИ ОДНОГО СОБСТВЕННО УКРАИНСКОГО СВОЙСТВА УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА

В статье охарактеризован функциональный потенциал предложно-падежных форм «в Украине», «в Украину», «на Украине», «на Украину», определены экстра- и интралингвальные факторы, обуславливающие их нормативность/анормативность, актуальность/неактуальность на разных этапах развития украинского литературного языка. Основной анализ синтаксических структур с предлогами на и в и существительным Украина в форме предложного и винительного падежей осуществлен сквозь призму современных украинско-русских отношений.

Ключевые слова: *предложно-падежные формы «в Украине», «в Украину», «на Украине», «на Украину»; лексемы – наименования островных и неостровных государств; исконно украинские свойства украинского языка; языковая практика Тараса Шевченко.*

Надійшла до редакції 09.11.2015 р.